

ФЕНОМЕН ІДЕАЛУ МАСКУЛІННОСТІ В ЕПОХУ БАРОКО В КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Купцова Т.А., Дніпропетровський національний університет залізничного
транспорту імені академіка В. Лазаряна*

Поширення на наших землях західної ренесансної культури привело до суттєвих змін в уявленнях про сутність та призначення статей, закріплених у стереотипах маскулінного і фемінінного. Слід підкреслити, що так само, як філософська репрезентація середньовічних стереотипів фемінінного та маскулінного спиралася на біблійне розуміння статевого, так вітчизняні мислителі нової епохи відштовхувалися від європейського ренесансного розуміння людини та її особливого призначення у цьому світі. Українські мислителі тлумачили людину як істоту, сумірну у своїх творчих потугах Богові. Твори цієї епохи, як зазначають науковці, пронизані уявленнями про людину як найвищу цінність, відповідального співпрацівника Бога, а не маріонетку в його руках, творця самої себе та свого життя. Погоджуючись загалом із такою оцінкою, все ж не можемо не зауважити, що поряд із новими ідеями, притаманними філософії, тут постійно стикаємося з традиційним середньовічним мисленням церковника, релігійного мислителя, який твердить, що всі помисли людини у земному житті мають бути спрямовані на сходження до Бога, на досягнення «богомисленності» й «найвищого благословенства».

Більш адекватно зрозуміти зрушення у образі традиційної маскулінності, які спричинила епоха гуманізму, можна через творчість тих мислителів, які не сприйняли ренесансний ідеал людини-титана, а отже у своєму доробку критично відобразили найбільш характерні його риси. Зокрема, в Острозі зібралася група вчених та культурних діячів, яка засуджувала «латинників», що орієнтувалися на ідеал західної маскулінності. Герасим Смотрицький був їх ідеологом, проголошуючи необхідність культурної орієнтації на нашу давнину та культурні здобутки Київської Русі, важливість збереження ідеології Візантії, тобто орієнтуючи наших мислителів, як слушно вказує В.О. Шевчук, на «... відродження в питомих національних формах». Подібна позиція характерна і для нашої полемічної літератури.

Поряд із схоластичним розумуванням та спростуванням необхідності титанічних зусиль у завоюванні життєвих переваг, в межах полемічної літератури було сформовано новий образ чоловіка-інтелектуала, яскравого полеміста, що гострим, сміливим словом здатен впливати на владу та соціальні процеси. Втіленням такого типу був Іван Вишенський, який хоч і «стояв трохи осторонь від

основного русла полемічної літератури XVI-XVII ст.», але виявив себе у всіх відомих нам шістнадцяти творах, більшість з яких листи та послання, як переконаний демократ, борець проти національного та соціального гноблення, викривач несправедливості владної верхівки, в тому числі і релігійної, Польсько-Литовської держави.

Загалом слід зазначити, що у образі та творчості І. Вишенського втілюється один із ідеалів маскулінності тієї доби, характерними рисами якого є патріотизм, істинна шляхетність духу, стриманість у плотських бажаннях, аскетизм, моральність, неприйняття несправедливості та гноблення. Всі ці риси спонукали вітчизняних науковців говорити про мислителя як про могутню особистість, самовідданого патріота свого народу, незламного борця проти католицизму й унії, викривача соціального і національного гноблення.

Бароко витворило два типи людини, а точніше два типи маскулінності. А. Макаров зауважує: «Якщо сучасній людині й справді притаманна бароковість як стан душі, то це виявляється насамперед у присутності в полі її внутрішнього зору архетипних образів гордої і тихої людини. Культура Бароко зробила з людської душі сцену для п'єси з двома персонажами. І кожен із нас у відповідному віці стає режисером чи суддею, що має визначити, хто з них двох у даний момент, у даній ситуації є справжній герой у п'єсі його життя. Найбільшим спадком культури Бароко, мабуть, і є оця невидима сцена з двома персонажами, яку ми носимо в своїй душі».

Тип сильної людини епохи Бароко втілюється в образі козака. Як явище культури козацтво пройшло стрімкий шлях становлення. І. Крип'якевич зазначав: «... це буйне, нестримне козацтво могло піти на бездоріжжя самоволі та пропасти у нетрях анархії. Але найшлися талановиті, ідейні проводарі, такі як Дмитро Вишневецький, Сагайдачний, Михайло Дорошенко, що зуміли опанувати небезпечну течію й перетворили козацькі ватаги у правильне, дисципліноване військо. Вони очистили козацькі ряди від усього шумовиння й анархічних елементів ... Козаччина почала прислухуватися до змагань усієї України, пройнялася ідеєю оборони віри й народу, зрозуміла необхідність політичної організації, зацікавилася культурою – почула себе частиною громадянства та його представником». Козак мав бути перш за все «справжнім чоловіком», тобто мужнім, освіченим, розумним, із високим почуттям власної гідності. Особливістю цієї провідної в бароковій культурі моделі маскулінності було те, що козак повинен мати риси лицаря, що готовий служити високій ідеї оборони свого краю, громади, своєї віри, захищати слабого, переслідуваного.

Козак – це український архетип ідеального чоловіка. «У такому ідеалі чоловіка, – зазначає А. Макаров, – відбилася вся українська історія, а особливо історія XVII століття з його прагненням до освіти, миру, людяності – і водночас із

безконечними війнами, безконечними смертями в ім'я віри і свободи. До народження цього неповторного для всього слов'янського світу типу людини мали причетність найрізноманітніші верстви українського народу (починаючи від чернецтва і кінчаючи селянством). Не було жодної, яка б не вклала в нього частинку своєї душі і розуму. В реальному житті його любили і багато що йому вибачали».

До основних елементів козацького маскулінного стереотипу відносяться надзвичайна відданість «вірі православній», любов до батьківщини – «землі християнської». Стереотипний образ козака також пов'язаний із сентиментальною глибокою прив'язаністю до свого роду, батька, неньки, дівчини. М. Костомаров зауважував, що сімейність була елементом козацького характеру (усі козаки, крім запорожців, жили сімейним життям), і підкреслював, що гаряча, дитяча любов до всього рідного не була наслідком слабості і жіночності характеру козака. Слушним видається зауваження вченого про те, що козак жив у постійному саморозділі: серце тягнуло його до сімейства і домашніх справ, а обов'язок вимагав «виходити у степову далечину». Козак полюбив свій обов'язок і побратимів, випрацював у собі войовничість і любив славу.

Як бачимо, народна свідомість закріпила за образом козака стереотипні риси лицаря, захисника віри та рідного краю. Лицарством та сентименталізмом пронизане і його відношення до жінки – неньки, сестри, дружини. В фольклорі цей образ маскуліності представлений у дуже популярному народному стереотипному образі козака Мамаю, який виступав як герой-захисник гноблених і експлуатованих верств українського суспільства».

Вітчизняна барокова філософія створила ідеал досконалої людини, який втілює в собі прагнення до самовдосконалення і самопізнання, здійснюючи це через пізнання та освіту. Дієвість нового ідеалу виявлялася у тому, що носії нових ідей намагалися втілити їх в життя, відкриваючи школи, семінарії, збираючи великі бібліотеки, перекладаючи і пишучи наукові й художні твори, букварі, навчальні посібники тощо. Завдяки їм з'явилися Острозька та Єлизаветинська Біблії, Євангелія, катехізиси рідною мовою, власні інтерпретації священного тексту, зроблені у демократичному дусі ранньохристиянської традиції.